

„Český Mauthausen“ připomíná naučná stezka

Okolo někdejších i současných vápencových lomů Mořina nedaleko hradu Karlštejn se už rok vine nová naučná stezka, která návštěvníky seznamuje s historií pracovního útvaru nápravných zařízení v tzv. Trestaneckém lomu (dnešní lom Mexiko), jenž z důvodu krutého zacházení s vězni dostal přiléhavou přezdívku „Český Mauthausen“. Stezka o délce přibližně 2500 metrů začíná i končí na parkovišti u lomu Velká Amerika a tvoří ji sedm informačních panelů a čtyři doplňující textové a grafické prvky.

Současný pohled z okraje lomu Mexiko. Naplněný hunt a pomník připomínají temnou minulost tohoto místa. (foto: Jakub Šafránek)

Jádrum stezky jsou dva panely, které návštěvníky seznamují s historií pracovního útvaru nápravných zařízení Mořina, jenž byl přímo v lomu Mexiko v letech 1949–1953. U vyhlídky nad lomem se také jako připomínka nachází autentický důlní vozík a od roku 2001 i kamenný památník politickým vězňům. Sochu z vápencového monolitu vytvořili bratři Tomáš a Petr Váňovi na objednávku bývalého politického vězně a tehdejšího předsedy Konfederace politických vězňů (KPV) České republiky Františka Šedivého.

Další dva informační panely obsahují krátký úvod do historie a technologie těžby vápence ve středních Čechách a na Mořině včetně dostupných fotografií a také schematické mapy štol a lomů v prostoru

Mořina – Amerika. Třetím tematickým okruhem jsou tři informační panely a pětistránkový geosešit, které zpracovala Agentura na ochranu přírody a krajiny ČR (CHKO Český kras). Pojednávají o geologii a místních botanických a zoologických zajímavostech.¹

Od otevření stezky v prosinci 2022 zde nepravidelně probíhají komentované prohlídky, například pro členy klubu Paměti národa, Letní školu pro středoškolské studenty (Muzeum paměti XX. století) či pro studenty Arcibiskupského gymnázia v Praze, kteří se o pracovním útvaru Mořina dozvěděli v rámci řádného přednáškového cyklu. V projektu *Příběhy našich sousedů* neziskové organizace Post Bellum se navíc žákům nedaleké základní školy v Loděnici podařilo

vyzpovídat Petra Rosendorfa, jehož tatínek byl v 50. letech komunisty vězněn a nějaký čas strávil právě v pracovním útvaru Mořina.

ZA VTIP DO LOMU

Zařízení typu „donucovací pracovní“ vznikala ve středoevropském prostoru již od konce 18. století, v českých zemích se na začátku 19. století nacházely například v Praze a Brně. „Robotárny“ byly nedílnou součástí československého trestně-právního řádu i ve 20. století. Nucené pracovní kolonie paralelně fungovaly i během nacistické okupace, jež přinesla zrušně sofistický systém koncentračních a pracovních táborů. A právě v těchto letech přišli na Mořinu, kde se těžil vápenc

¹ Více o naučné stezce se zájemci dočtou v článku VACEK, Martin: Tip na výlet: Český Grand Canyon & Český Mauthausen – viz <https://www.ustrcr.cz/tip-na-vylet-cesky-grand-canyon-cesky-mauthausen/> (citováno k 3. 10. 2023).

pro kladenské hutě již od roku 1891, i první kriminální trestanci, označováni ještě jako chovanci. Po válce sem zamířili také zajatci z německé armády, kolaboranti a retribuční vězni. Všechny tyto skupiny v letech válečných i těsně poválečných měly dle dobových zpráv obstojné a na tehdejší poměry důstojné pracovní a životní podmínky.

To se změnilo s nástupem komunistů k moci po únoru 1948, kdy se vězeňsko-pracovní systém stal po vzoru SSSR nástrojem teroru československého totalitního režimu, který přitom v některých ohledech sovětskou praxi prostřednictvím kriminálních či nacistických kolaborantů ještě „vylepšil“. Vzniklo tak „československé souostroví Gulag“, které zahrnovalo věznice, pracovní útvary, od roku 1955 nápravně pracovní tábory (NPT), tábory nucených prací (TNP), pomocné technické prapory (PTP), později vojenské technické jednotky a technické prapory, internační místa pro představitele církve a řádů a pracovní tábory při uranových dolech.

Pracovní útvar nápravných zařízení Mořina byl veden jako jedno z jedenácti vězeňských pracovišť věznice Krajského soudu trestního v Praze XIV-Pankrác. V době svého fungování, od 4. května 1949 do 31. prosince 1953, byl etalonem obdobně zaměřených pracovních útvarů a zároveň trpkou výjimkou, neboť sem byli přeřazováni trestanci, kteří se v jiných zařízeních „neosvědčili“ nebo měli různé „kázeňské prohřešky“. Ve zřizovacím dokumentu tohoto pracovního útvaru je uvedeno: „V přítomné době jeví se potřeba zřídit takový pracovní oddíl, do kterého by byli soustředěni trestanci, kteří na druhých pracovních oddílech se neosvědčují, porušují pracovní morálku, vyhýbají se práci, porušují kázeň a podněcují druhé k nekázní a vůbec působí jako

rozkladný živel.“²

Důvody, pro něž byly osoby do tohoto útvaru umísťovány, jsou různorodé. Jednalo se kupříkladu o protistátní řeči (vtip pronesený před příslušníky SNB), pokusy o útěk z jiných táborů, schvalování války v Koreji nebo jen stížnost náměstkovi ministra spravedlnosti JUDr. Karlu Klosovi na nekvalitní a nedostatečnou stravu při návštěvě jáchymovského tábora Rovnost.

Trestanci, kterých prošlo uvedeným útvarem kolem dvou tisíc, zde dvanáct kilogramů vážícím kladivem rozbíjeli vápencové bloky, jež následně nakládali (fedrovali) do přistavených vozíků (huntů). Ty pak museli odtlačit po vlastnoručně položených kolejích k soupravě, kde si vzali prázdný vozík, aby ho opět naložili. Tuto činnost vykonávali od pondělí do neděle a během desetihodinové směny se opakovala až dvaadvacetkrát (v roce 1953).

V případě nesplnění normy byli provinilci uvrženi bez jídla do korekce pod kompresní stanici, kde v létě po stěnách stékala voda a v zimě na nich byla namrzlá vrstva ledu. Stravy se odsouzeným dostávalo poskrovnu, v lepším případě šlo o vlažné večeře skládající se primárně z vařených brambor. Všudypřítomný hlad tak trestanci zaháněli nejrůznějším způsobem, včetně konzumace zvířat, která do lomu spadla. Nad dodržováním pravidel bděli přísní velitelé, dozorcí a kriminální kápa, nezřídka pocházející z řad retribučních vězňů.

PROJEKT LAGR.CZ

Naučná stezka o historii trestaneckého lomu na Mořině je jedním z výsledků projektu Lagr.cz, neziskového badatelského výzkumu vězeňsko-pracovních represí 50. let. Ten se snaží zmapovat, zaznamenat a netradičním

Na leteckém snímku z roku 1953 lze kromě trestaneckého lomu spatřit také celý komplex závodu lomů Mořina se všemi provozními budovami, včetně ubikací určených trestancům pracovního útvaru (foto: Letecký měřický snímek 1953 – VGHMÚř Dobruška © MO ČR)

2 Národní archiv (NA), f. Správa sboru nápravné výchovy (SSNV), k. 10, a. č. 7329/49, Zřízení trestního pracovního oddílu ve vápencových lomech v Mořině u Karlštejna, 4. 5. 1949 – viz <https://lagr.cz/archivni-dokumentace/pu-morina-zrizeni-trestniho-pracovniho-oddilu-ve-vapencovych-lomech-v-morine-4-kvetna-1949/> (citováno k 3. 10. 2023).

Unikátní snímek zobrazující těžkou a vysilující práci trestanců pracovního útvaru Mořina, pořízený neznámou osobou v létě roku 1950 (foto: archiv Miroslava Dobrého)

způsobem vypovědět, kde, kdo, jak a proč využíval moc a zneužíval složky represivního systému komunistického Československa k potlačení základních lidských práv a svobod. Projekt si také klade za cíl digitalizovat archivní materiály – důkazy o rudém teroru, který tehdejší vláda pod přímým vedením sovětských bezpečnostních orgánů rozpoutala. LAGR.cz dohledává informace nejen o pracovním táboře na Mořině, ale i o dalších útvarech nápravných zařízení, například lágru Vinařice (1949–1955), zaměřeného na důlní činnost v prostoru kladenských černouhelných dolů. Dnes na jeho místě stojí stejnojmenná věznice.

Československý represivní vězeňsko-pracovní systém v letech 1948–1989 je i přes tyto aktivity stále nedostatečně probádaným tématem, kterému se v minulosti nedostávalo tolik pozornosti – ať už jde o bádání v archivech, či získávání výpovědi neustále se snižujícího počtu pamětníků – jak by si zasloužilo. Nejen vzpomínky bývalých trestanců, ale také administrativní fungování, pracovní podmínky a práce jako taková jsou důležitým faktorem v pochopení celého vězeňsko-pracovního systému jako celku. Ve spolupráci s různými pamětovými a archivními institucemi (ABS, ÚSTR, ÚPN, AV ČR, Národní archiv, státní oblastní archivy, Generální ředitelství Vězeňské služby ČR, Paměť národa, Spolek politických vězňů aj.) se na webových stránkách LAGR.cz podařilo nashromáždit významné množství informací. LAGR.cz usiluje o centralizaci skenů archivní dokumentace, fotografií, zdrojů publikací, statí, webových portálů, ale i výpovědí a rozhovorů pamětníků či jejich potomků.

Jan Procházka

Vzpomínky Ivana Máňka

Ivan Mánek (1931–2012) byl v roce 1949 zatčen za protistátní činnost v rámci skautské skupiny Pavel a odsouzen na čtyři roky zostřené žaláře. Na Mořinu byl odeslán poté, co byl nařčen z pokusu o útěk z tábora ve Vinařicích. Strávil zde půl roku a následně byl přemístěn do Jáchymova. Propuštěn byl dva měsíce před vypršením trestu v červnu 1953 po vyhlášení částečné amnestie. Za celou dobu věznění mu byla povolena pouze jedna návštěva matky a zhubl o více než třicet kilogramů.

„[Na Mořině] ten trest byl zostřený. Za prvé, byly zakázané dopisy. Samozřejmě byly zakázané potravinové balíčky, byť na Mořině byl hrozný hlad, to za druhé. A za třetí se pracovalo od pondělka do soboty denně [což bylo tehdy obvyklé], a když bylo třeba, tak [i] v neděli. Prakticky jste se nedostal mezi lidi. Tam jste byl pořád zavřený v takové obrovské hale, což byla bývalá řetězárna, jak se dříve na šachtě věšely věci a faráci oděvy. My jsme z této ubikace byli bachaři odvedeni svážnou [cestou] dolů na pracoviště, kde jsme byli obklopeni ze všech stran těmi vysokými skalami, a nahoře jsme viděli jenom bachaře s puškami, kteří nás hlídali. To jste byl prostě úplně odříznutý od světa. Byly tam obrovské [denní] normy a řada lidí ji nespĺnila. [...] A kdo ji nespĺnil, dostal poloviční stravu a šel do korekce. A kdo dostal tu poloviční stravu, pak měl při té špatné, málo kalorické stravě problém tu normu na sto procent plnit, byť někteří z nás pomáhali. [...] Denně jste musel naházet [denní normu] sedmnáct huntů, ať pršelo, padal sníh, nebo pražilo slunce, bylo to lhotejné. To byla obrovská zátěž. Já se domnívám, že to byl jeden z nejhorších lágrů, které vůbec v Československu v té době byly.“

Zdroj: <https://www.ustrcr.cz/uvod/vzdelavaci-projekt-pamet-a-dejiny-totalitnich-rezimu/skauti-v-protikomunistickem-odboji/ivan-manek/> (citováno k 9. 10. 2023)